

РОЗДІЛ 9

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.50>

УДК 343.3 (477)

ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ОГЛЯДУ ДОКУМЕНТІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Амеліна А.С.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри фінансових розслідувань
Державного податкового університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7148-3586>*

Середня А.І.,

*здобувач вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня знань
Державного податкового університету*

Амеліна А. С., Середня А. І. Проведення слідчого огляду документів при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

У статті досліджено питання участі спеціаліста у проведенні огляду документів при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Автори зазначають, про те, що у слідчій практиці слідчому необхідно отримати консультацію із спеціальних термінів та економічних категорій, механізму господарювання, сутності господарських процесів, оцінювання економічної діяльності, правильності складання звітності, вивченням порядку обліку і руху товарно-матеріальних цінностей, фінансів, відображення у документах певних фактів-то одним із напрямків використання спеціальних знань є залучення спеціаліста. Встановлено, що під час розслідування матеріалів кримінального провадження важливу роль відіграє проведення ретельного огляду документів та вивчення вилучених документів бухгалтерського та податкового обліку з метою їх систематизації, визначення ознак підробки тощо. Таким чином, досягнення результатів при розслідуванні кримінальних правопорушень, можливе лише при проведенні своєчасного і в повному обсязі слідчого огляду та вилучення документів. Автори зазначають, що під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності, огляд документів бухгалтерського та податкового обліку є найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією.

Акцентовано увагу на тому, що участь спеціаліста дає змогу виявити й зафіксувати ознаки підроблення документів, внесення змін до окремих його частин тощо. Крім того, спеціаліст допомагає слідчому зорієнтуватись у складних специфічних питаннях під час огляду документів. Зазначається, що спеціаліст під керівництвом слідчого при безпосередньому огляді бухгалтерських документів, різного обладнання, технічних приладів може виявляти суттєві порушення та матеріальні сліди кримінального правопорушення, які можуть мати важливе значення у матеріалах кримінального провадження. Автори дійшли висновку про те, що участь спеціаліста у проведенні огляду документів при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності є дуже важливою. Оскільки, по-перше, у більшості випадків спеціаліст надає консультативну допомогу слідчому, яка виражається у усних роз'ясненнях, порадах, довідках зі спеціальних питань, зокрема, щодо визначення доцільності й послідовності огляду документів, обґрунтування припущень про належність певних документів до обставин кримінального правопорушення; по-друге, спеціаліст може надавати методичну допомогу тобто надання слідчому методик щодо проведення огляду; по-третє, спеціаліст допомагає слідчому виявити, закріпити, вилучити та оглянути документи.

Ключові слова: огляд, спеціаліст, слідчі (розшукові) дії, документи, огляд документів, підробка документів.

Amelina A. S., Serednya A. I. Conducting an investigative review of documents in the investigation of criminal offenses in the sphere of economic activity.

The article examines the participation of a specialist in the review of documents in the investigation of criminal offenses in the field of economic activity.

The authors note that in investigative practice, the investigator must be consulted on special terms and economic categories, management mechanism, the essence of economic processes, evaluation of economic activity, correctness of reporting, study of accounting and movement of inventory, finance, reflection in documents of certain facts, one of the areas of use of special knowledge is the involvement of a specialist. It is established that during the investigation of materials of criminal proceedings an important role is played by a thorough review of documents and study of seized accounting and tax documents in order to systematize them, identify signs of forgery and more. Thus, the achievement of results in the investigation of criminal offenses is possible only with a timely and full investigative review and seizure of documents.

The authors note that during the investigation of criminal offenses committed in the field of economic activity, the review of accounting and tax accounting documents is the most common investigative (investigative) action.

Emphasis is placed on the fact that the participation of a specialist makes it possible to identify and record signs of forgery of documents, making changes to certain parts of it, and so on. In addition, the specialist helps the investigator to navigate complex specific issues during the review of documents. It is noted that a specialist under the guidance of an investigator during a direct inspection of accounting documents, various equipment, technical devices may identify significant violations and material traces of a criminal offense, which may be important in the materials of criminal proceedings.

The authors came to the conclusion that the participation of a specialist in the review of documents in the investigation of criminal offenses in the field of economic activity is very important. Because, firstly, in most cases, the specialist provides advisory assistance to the investigator, which is expressed in oral explanations, advice, certificates on special issues, in particular, to determine the appropriateness and consistency of review of documents, substantiation of assumptions about the relevance of certain documents to criminal offenses; secondly, the specialist can provide methodological assistance, ie providing the investigator with methods for conducting the examination; third, the specialist helps the investigator to identify, consolidate, seize and inspect the documents.

Key words: review, specialist, investigative (search) actions, documents, review of documents, forgery of documents.

Постановка проблеми. У зв'язку із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України суттєвих змін зазнав інститут слідчих (розшукових) дій. Незважаючи на зміни, огляд є однією з найбільш поширених слідчих (розшукових) дій. Найбільш поширеним видом слідчого огляду при розслідуванні злочинів в сфері оподаткування є огляд документів. Як відомо, участь спеціаліста у проведенні огляду, є однією з форм використання спеціальних знань органами досудового розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тактиці огляду документів увагу в своїх працях присвячували В. І. Алексейчук, Р. С. Белкін, А. Г. Волеводз, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, О. В. Одерій, Б. В. Романюк, М. В. Салтєвського, М. С. Строговича, О. В. Таран, В. В. Циркаля, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаківського, М. П. Яблокова та ін.

Метою статті є дослідження участі спеціаліста в огляді документів під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Вклад основного матеріалу. Огляд – це слідча (розшукова) дія, в ході якої виявляють, безпосередньо сприймають, оцінюють і фіксують стан, властивості та ознаки матеріальних об'єктів з метою отримання фактичних даних, що мають значення для встановлення істини у матеріалах кримінального провадження. Огляд проводиться слідчим, прокурором з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 237 КПК України) [1].

Варто зауважити, що у слідчій практиці слідчому необхідно отримати консультацію із спеціальних термінів та економічних категорій, механізму господарювання, сутності господарських процесів, оцінювання економічної діяльності, правильності складання звітності, вивченням порядку обліку і руху товарно-матеріальних цінностей, фінансів, відображення у документах певних фактів-то одним із напрямків використання спеціальних знань є залучення спеціаліста [2, с. 161].

Оскільки одним з основних процесуальних джерел доказів у кримінальних провадженнях щодо вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності є документи, то відповідно і першочергові слідчі (розшукові) дії та заходи забезпечення кримінального провадження у їх досудовому розслідуванні мають бути спрямовані на якнайшвидший та найбільш повний збір всіх документів, які

стосуються господарських операцій, відображення яких в податковому обліку призвело до несплати податків.

Н. А. Потомська, В. П. Бобік зазначають, що «під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності, огляд документів бухгалтерського та податкового обліку є найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією». Без проведення огляду документи податкового та бухгалтерського обліку не можуть мати статусу речових доказів у матеріалах кримінального провадження[3, с. 117].

В. В. Лисенко, О. С. Задорожний, О. П. Дзісяк зазначають, що «огляд документів може проводитися як слідча (розшукова) дія і як непроцесуальна діяльність слідчого». Непроцесуальна діяльність свій прояв знаходить у вивченні, аналізі змісту одного або сукупності документів[4, с. 196].

Проведення слідчого огляду документів у матеріалах кримінального провадження щодо ухилення від сплати податків дозволяє визначити: 1) осіб, які брали участь у складанні документів і в безпосередньому здійсненні фінансово-господарських операцій; 2) зміст і характер виконаних фінансово-господарських операцій; 3) перелік документів, за допомогою яких можлива перевірка фактичного змісту фінансово-господарської операції; 4) перелік документів, які підлягають вилученню; 5) суб'єктів підприємництва, у яких необхідно провести обшук; 6) необхідні експертні дослідження [4, с. 196]. При огляді документів, за необхідності, слід використовувати допомогу спеціаліста, що значно підвищує ефективність проведення даної слідчої (розшукової) дії.

Участь спеціаліста дає змогу виявити й зафіксувати ознаки підроблення документів, внесення змін до окремих його частин тощо[5, с. 281]. Спеціаліст допомагає слідчому зорієнтуватись у складних специфічних питаннях під час огляду документів[5, с. 281].

Крім того, спеціаліст під керівництвом слідчого при безпосередньому огляді бухгалтерських документів, різного обладнання, технічних приладів може виявляти суттєві порушення та матеріальні сліди кримінального правопорушення, які можуть мати важливе значення у матеріалах кримінального провадження[6, с. 79]. Що стосується спеціаліста-економіста у процесуальних діях - то така необхідність виникає при виявленні, огляді та збиранні первинних документів, бухгалтерських і податкових реєстрів»[7 с. 17]. При цьому, спеціаліст-економіст повинен звести до мінімуму помилки, пов'язані з неправильним відбором документів, із тим, щоб до матеріалів кримінального провадження приєднати ті реєстри, документацію та форми звітності, які стосуються матеріалів кримінального провадження. Ці документи повинні дати повні та вичерпні відомості про сутність та характерних операцій, які перевіряються і на підставі яких можна стверджувати про неправомірні дії з боку злочинців»[7, с. 17].

У ході слідчого огляду документів необхідно особливу увагу звертати на встановлення: 1) зовнішніх ознак (реквізитів), особливостей виготовлення документа; 2) ознак інтелектуальної і матеріальної підробки (з цього приводу існують спеціальні наукові дослідження); 3) ознак, що характеризують автора і виконавця документів [4, с. 197].

Прикладом безпосередньої практичної діяльності спеціаліста при провадженні слідчих (розшукових) дій є коли спеціаліст під керівництвом слідчого при безпосередньому огляді бухгалтерських документів, різного обладнання, технічних приладів може виявити суттєві порушення та матеріальні сліди кримінального правопорушення. За безпосередньою участю спеціаліста слідчий може не тільки виявити і вилучити докази, а й кваліфіковано їх дослідити в межах своєї компетенції. Процес та результати такого дослідження повинен оформлюватися протоколом[6, с. 79].

Огляд документів рекомендується проводити з участю спеціаліста для встановлення: виду документа (договір, накладна, касовий ордер); ким і коли виданий чи виготовлений; зовнішнього вигляду (якість паперу, чорнил, тексту); змісту, який вказує на факти й обставини, що мають значення для розслідування; ознак, за якими в документ внесені зміни [8, с. 129].

Як відомо, на сьогоднішній день актуальними є електронні документи. У зв'язку із чим, спеціаліст може й практично продемонструвати слідчому деякі правила та методики. Часом його технічна допомога викликається і певними обставинами. Зокрема незнанням як правильно від'єднати техніку, чи скопіювати інформацію з жорсткого диску, щоб зберігалася інформація»[11, с. 80]. Отже, технічна допомога спеціаліста потрібна слідчому, коли він сам не володіє або недосконало володіє прийомами застосування технічних засобів, коли слідчий володіє навичками, але за певних причин, визнає за необхідне використати допомогу спеціаліста[6, с. 81].

Найчастіше застосовуються як спеціалісти експерти-криміналісти, експерти науково-дослідних (криміналістичних) установ системи МВС, міністерства Юстиції України та інші[6, с. 81].

У ході огляду бажано використовувати найпростіші прилади: лупу та ультра променевий освітлювач. При освітленні з куту нахилу променів, близькому до 10-15 градусів, добре виявляються ознаки підчистки – задертість волокон.

Ультрафіолетовими променями називаються промені електромагнітного спектра, що не сприймаються людським оком. Під впливом ультрафіолетових променів атоми ряду речовин переходять у збуджений стан, при цьому окремі електрони зміщуються на більш віддалені енергетичні рівні, на яких довго залишатися не можуть. При поверненні на первинні орбіти вони віддають енергію, яку поглинули у вигляді квантів світла.

Огляд документів поділяється на два етапи: на першому ретельно вивчається зміст документа з метою виявлення можливих протиріч; на другому - з'ясовується, чи не піддавався він будь-яким змінам.

На першому етапі вивчають зміст загального тексту та тексту бланка. Протиріччя у змісті документа можуть бути результатом використання підроблювачем невідповідних бланків, невідповідного характеру та змісту документа відбитків печаток і штампів, а також можуть виникати у результаті знищення або дописки частин тексту. Необхідно перевірити відповідність дати видачі документа та дати виготовлення бланка (наприклад, дата видачі документа не може бути датована раніше за час виготовлення бланка). Протиріччя у змісті документа можна виявити також шляхом його порівняння зі зразками аналогічного, правильно оформленого документа. При вивченні змісту документа необхідно звертати увагу на дати, які є в ньому, та зіставляти їх з календарем.

Далі досліджується топографічне розміщення загального тексту відносно до країв паперу, підписів, додаткових надписів, відбитків печаток і штампів, окремих частин документів відносно один одного.

На другому етапі документ досліджується на предмет можливості матеріальної підробки. Перш за все досліджуються відбитки печаток і штампів на можливість їх підробки одним з описаних способів. Для цього документ вивчається під різними кутами до джерела освітлення, а також на просвіт. Якщо виникає підозра про те, що документ підроблений, необхідно оглянути поверхню документа в ультрафіолетових променях. Якщо в документі травленню (змиванню) піддавалися окремі ділянки, то буде спостерігатися нерівномірна яскравість поверхні паперу при локальній обробці його хімічними речовинами. При наявності плям (бурих, жовтих) на поверхні паперу документа у місці розташування записів, які читаються, слабо видимих штрихів, що не входять у конфігурацію літер, нерівномірній яскравості поверхні паперу, інших люмінесцентних штрихів, крім тих, які читаються при загальному освітленні, робиться висновок, що документ змінювався шляхом травлення або змивання [9, с. 107-109].

При проведенні діагностичного дослідження бланків документів дослідження розпочинають із візуального огляду. При цьому вивчають стан і зовнішній вигляд документа за різних режимів освітлення, потім особливості шрифту (гарнітуру, кегль), розміри пробілів між рядками, словами та буквами, довжину рядків, а також технічні недоліки форми, нестандартні і перевернені букви, пошкодження знаків. Для цього використовуються збільшувальні прилади (лупа, мікроскоп) і різні режими висвітлення [9, с. 107-109].

При визначенні виду друку експерт досліджує мікроструктуру штрихів, їх межі, рельєф, чіткість відображення знаків, відтінок барвника, встановлює поліграфічну природу бланка документа: чи є він відбитком або копією, отриманий за допомогою копіювально-розмножувальної апаратури або принтера. Якщо досліджуваний документ є саме відбитком, перевіряється відповідність або невідповідність його якості нормам, прийнятим для певного способу друку, або зразку справжньої аналогічної поліграфічної продукції. Для визначення виду друку застосовують візуальний огляд з використанням збільшувальних приладів [9, с. 107-109].

Далі проводиться дослідження зображень, наявних на документі. Для цього вивчається якість поліграфічних зображень: ступінь чистоти відбитка – чи є сторонні сліди фарби, неточність приводки зображень при друкуванні у кілька фарб, нерівномірність товщини й переривчастість ліній. Застосовується візуальний огляд з використанням збільшувальних приладів [10, с. 100].

Потім вивчаються властивості паперу та фарб. При проведенні такого дослідження встановлюється відповідність застосованих матеріалів виду друку й різновиди друкованої продукції, для яких вони призначені. Сутність експертного дослідження матеріалів, застосовуваних для виготовлення бланків, полягає у встановленні групової належності паперу (фарб). У межах своєї компетенції експерт-криміналіст досліджує: оптичні (білизна, кольори, відтінок) і люмінесцентні властивості паперу; кольори, відтінок фарби на відбитку, блиск штрихів, деформацію шару фарби, люмінесцентні властивості барвника. Інші характеристики паперу (щільність, ступінь проклейки, міцність, гладкість, волокнистий і мінеральний склад паперу тощо) і фарб (клас, група, вид барвника, в'язучої та наповнювачів) досліджують експерти-хіміки відповідно до розроблених методик [10, с. 100].

Інформація, яка встановлена під час слідчого огляду та дослідження документів, може бути використана для формування та вирішення слідчих версій, планування і проведення окремих слідчих (розшукових) дій (допит ревізора, допит головного бухгалтера, допит керівника підприємства тощо) або проведення докумен-

тального дослідження діяльності суб'єкта підприємництва. Безпосередній огляд бухгалтерських документів дозволяє: встановити осіб, які причетні до оформлення, підписання документів та виконання зазначених дій у документах фінансово-господарських операцій; визначити перелік документів, за допомогою яких можлива перевірка фактичного виконання фінансово-господарських операцій; визначити перелік документів, які підлягають вилученню; визначити перелік суб'єктів підприємництва, з якими необхідні провести зустрічні перевірки; визначити необхідні для проведення експертні дослідження документів (почерку, підпису, автора та виконавця тощо). [11, с. 163].

Основним процесуальним документом, яким оформлюють результати проведення огляду є Протокол, який є процесуальним джерелом доказів у матеріалах кримінального провадження. У Протоколі описуються індивідуальні особливості документів, які відрізняють його серед інших об'єктів. Тому до даного документа пред'являється ряд вимог, дотримання яких обов'язкове. Зокрема: 1) протокол повинен задовольняти вимоги законності, тобто повинен бути складений відповідно до вимог правил і містити всі необхідні реквізити; 2) у протоколі повинна дотримуватися точність, послідовність й об'єктивність в описі виявлених об'єктів; 3) за можливості термінологія повинна бути загальнодоступною; 4) повністю повинно бути описано все, що має відношення до матеріалів кримінального провадження; 5) доцільно виділяти частини протоколу відповідно до частин місця події; 6) необхідно написати, в яких умовах проводився огляд; 7) обов'язково треба відзначити час початку й закінчення огляду, а також час перерв у роботі, якщо такі були [12, с. 146]. Після складання Протоколу огляду слідчий виносить Постанову про визнання оглянутих матеріальних об'єктів речовими доказами.

Висновки. Отже, участь спеціаліста у проведенні огляду документів при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності є дуже важливою. Оскільки, по-перше, у більшості випадків спеціаліст надає консультативну (довідкову) допомогу слідчому, яка виражається у усних роз'ясненнях, порадах, довідках зі спеціальних питань, зокрема, щодо визначення доцільності й послідовності огляду документів, обґрунтування припущень про належність певних документів до обставин кримінального правопорушення; по-друге, спеціаліст може надавати методичну допомогу тобто надання слідчому методик щодо проведення огляду; по-третє, спеціаліст допомагає слідчому виявити, закріпити, вилучити та оглянути документи.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний-процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 14.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 10.10.2021).
2. Лысенко В. В. Расследование уклонений от уплаты налогов, совершенных должностными лицами предприятий, организаций, учреждений. Х. : Консум. 1997. 192 с.
3. Потомська Н. А., Бобік В. П. Поняття і види слідчого дослідження документів у справах про злочини у сфері оподаткування. *Збірник наукових праць Міжрегіональної фінансово-юридичної академії (економіка, право)*. № 1. 2011. С. 114-120.
4. Лисенко В. В., Задорожний О. С., Дзісяк О. П. Ухилення від сплати податків: виявлення та розслідування: Монографія. К.: Істина, 208. 216 с.
5. Тимофеева Н.В. Участь спеціаліста в огляді документів під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. №1(102). С. 278-286.
6. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: монографія. К.: Національна академія внутрішніх справ України. 2002. 196 с.
7. Попова С. М. Особливості використання спеціальних знань при виявленні та усуненні правопорушень у податковій сфері. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.). У 2-х т. Т.2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2018. С. 18-22.
8. Кучеров И.И. Налоги и криминалистика. М., 2000. 349 с.
9. Бахін В. П., Гора І. В., Цимбал П. В. Криміналістика: Курс лекцій (ч. 1). Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. 356 с.
10. Воробей О. В., Мельников І. М., Волошин О. Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів. Навчально-методичний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 304 с.
11. Цимбал П. В. Попередження, виявлення, розкриття та розслідування податкових злочинів: монографія. Ірпінь: Національний університет ДПС України. 2009. 408 с.
12. Цимбалюк В. І. Процесуальний порядок огляду місця події. *Юридичний вісник*. 2014. № 4. С. 144-147.